

İdeoloji ve Eğitim: Devlet-Eğitim İlişisine Farklı Bir Bakış¹

Ideology and Education: A Different View on State and Education Relationship

Uğur Akın²

Gani Arslan³

Özet: Bu çalışmanın amacı, eğitim sistemi üzerindeki ideolojik etkileri analiz ederek devlet-eğitim ilişkisine farklı bir bakış getirmektir. Bu amaç doğrultusunda, öncelikle geçmişten günümüze ideolojinin gerçek anlamda varlık nedeni sorgulanmış, sonrasında ideolojik gücü temsil eden devlet ve devleti elinde bulandıran egemenlerle ilişki kurularak eğitime yansımaları tartışılmıştır. Toplumsal düzenin kurucusu ve savunucusu olan devletin toplumsal düzeni meşrulaştırmakta kullandığı en önemli araçlardan biri ideolojidir. İdeolojinin temelini oluşturan ideaların toplumun bireyelerine aktarılıp kabul ettirilmesi sürecinde öne çıkan en önemli araç ise eğitimidir. İşlevsel bakış açısıyla, eğitim toplumu bir arada tutan ve yeniden üreten bir görev üstlenmektedir. Bu yönüyle toplumun yadsınamaz gereksinimlerini karşılayan eğitim, diğer yandan da insanları siyasal iktidarın ve toplumda gücü elinde bulandıran kesimlerin ideolojik dünyasına dahil etmek, siyasal ve toplumsal sistemle uyumlaştırmak için kullanılan bir araç konumundadır. Devletin eğitim sürecinde bireye aktardığı ideoloji yoluyla kendi varlığının devamını sağlaması bir yandan bireyi iyi bir yurttaş haline dönüştürmek üzere toplum adına önemli bir işlev görürken bir yandan da bireyi kısıtlamakta, bireysel özgürlüklerin önüne çeşitli engeller koymaktadır. Bu noktada yapılması gereken, toplumsal düzeni kurup sürdürürken bireyin özgürlüklerini de eş zamanlı olarak garanti altına almak olmalıdır. Böylelikle aşırı ideolojik yüklemenin neden olduğu tek tipleşme, yaratıcılığın ve girişimciliğin azalması gibi sorunların da önüne geçilebileceği düşünülmektedir.

Anahtar Sözcükler: Devlet, İdeoloji, Eğitim

Abstract: The aim of this research is to introduce a different view on state and education relationship analyzing the ideological effects on education. To achieve this aim, existence of ideologies from past to present and it's reflections on education was argued upon the owner of ideological power and the sovereign powers who holds the state. Ideology is one of the most important instruments that the state which is the founder and the defender of the sociological order used to legalize itself. From the functional perspective, education plays a combining and recreating role. Providing undeniable requirements of the society in this way; education is also being used as a tool which includes people into the ideological world of the government and sovereigns of the society, and adapts with the political and the sociological system. Maintaining the existence of the state through the ideology given in the education system may function to ensure individuals to become a good citizen. On the other hand, such an approach reserves the individual and puts obstacles in front of personal freedom. Individuals' rights must be guaranteed while establishing and sustaining the societal order. It is thought that, in this way, stereotyping and reduced creativity and entrepreneurship caused by intense ideological imposing can be avoided.

Keywords: State, Ideology, Education

GİRİŞ

Eğitim insanlık tarihi kadar eski bir kavram olsa da günümüzde anlaşıldığı anlamıyla ilk modern eğitim kurumlarının oluşmasının Batıda aydınlanma dönemiyle birlikte sanayi devriminin yaşandığı 18. yüzyılın ikinci yarısına rastladığı kabul edilebilir. Eğitimin modern anlamıyla kurumlaştığı dönemlerden günümüze eğitim ve eğitime biçilen rolün gerçek anlamıyla değişim göstermediğini ileri sürmek olanaklıdır. İlk dönemlerde, sanayi devrimi ile ortaya çıkan üretim

¹ Bu araştırma, 22. Ulusal Eğitim Bilimleri Kongresi'nde sözlü bildiri olarak sunulmuştur.

² Yrd. Doç. Dr., Gaziosmanpaşa Üniversitesi, Eğitim Fakültesi, akinuur@gmail.com

³ Gaziosmanpaşa Üniversitesi, Eğitim Bilimleri Enstitüsü, Yüksek Lisans Öğrencisi

ilişkilerinin ihtiyaç duyduğu insan tipinin yetiştirilmesi amaçlanırken günümüzde de insan yetiştirilmesi sisteminin amaçlarında gerçek anlamıyla bir farklılaşmanın olmadığı görülmektedir. Modern anlamda devletlerin kurulması ve sanayi devrimi ile ideolojilerin yeniden tanımlanması eğitimin rolü ve işlevlerini belirlemiştir. Devleti yönetme gücünü elinde bulunduran güçler kendi istediği insan modelini (tipini) yetiştirmek için eğitime müdahalelerde bulunmuş ve aslında bu açıdan bakıldığında eğitim sistemlerinde gözle görülür bir değişim gerçekleşmemiştir. Eğitimin işlevleri geçmişten günümüze farklı düşünürlerce farklı bir şekilde ortaya konulmuştur. Aslında eğitimin işlevlerinin ortaya konuluş biçimi o sürecin sonucunda ortaya çıkacak birey ve toplum tipinin yapısı ile doğrudan ilintilidir. Dolayısıyla geliştirilen eğitim sistemi nasıl bir toplum istediğimizin de bir göstergesidir. Bu anlamda eğitime yüklenen anlamlar ve eğitimin rolü ideolojik bakış açısına göre değişiklik göstermektedir (Illich, 2012; Spring, 2010).

Çetin (2001), günümüzde eğitim kurumlarının ideolojinin tüm fonksiyonlarının harmanlanarak toplumsal alanın siyasal iktidara bağlılığının en üst noktalarına taşındığı alanlar olduğunu ileri sürmektedir. Tüm toplum eğitim kurumları aracılığıyla okulda öğretmen, ülkede siyasi liderler vb. karşısında nesneleştirilmekte, eğitim alanında siyasal iktidarın ideolojik ilkeleri ile siyasi, askeri, ekonomik vb. seçkinlerin konumları ve eylemleri yüceltilmektedir. Diğer bir anlatımla eğitim, bireyleri siyasal iktidarın ve toplumda gücü elinde bulunduran kesimlerin ideolojik dünyasına entegre etmek, siyasal ve toplumsal sisteme uymasını sağlamak ve bu duruma süreklilik kazandırmak için kullanılmaktadır.

Diğer yandan işlevselci bakış açısıyla eğitim, bireyi toplumsallaştıran, toplumu bir arada tutan ve yaşamasını sağlayan önemli işlevleri yerine getirmektedir. Aslında hem eleştirel bakış hem de işlevsel bakış devlet ve eğitim ilişkisine ilişkin farklı gerçeklikleri ortaya koymaktadır. O halde, devlet, ideoloji ve eğitim ilişkisinin farklı boyutlardan oluşan bir yapı olduğu ileri sürülebilir. Bu nedenle, bu konuda yapılacak çalışmalarda farklı bakışların tamamen dışlanmadığı değerlendirmelerde bulunmak daha bütüncül bir kavrayış sağlayabilecektir. Bu bakış açısının yansıtılmaya çalışıldığı bu çalışmada, ideoloji kavramı kısaca tartışılmış, ideolojinin gerçek anlamda varlık nedeni sorgulanmış, ideolojik gücü temsil eden devlet ve devleti elinde bulunduran egemenlerle ilişki kurularak eğitime yansımaları tartışılmıştır.

1.1. Kavram Olarak İdeoloji

İdeoloji kavramı günlük, politik, sosyal ve akademik hayatta çok kullanılan bir kavramdır. Tarihsel süreç içerisinde ideoloji kavramı farklı düşünürler tarafından farklı şekillerde tanımlanmıştır. Mardin (2004) Yunanca kökenli olan ideoloji teriminin, fikir anlamındaki “idea” ve bilim anlamındaki “logos” sözcüklerinden türetildiğini ve “doğru düşünme” bilimi olarak ortaya çıktığını belirtmektedir. Gutek’e (2011, 163–164) göre, büyük ölçüde 1776 Amerikan Devrimi, 1789 Fransız Devrimi, 1917 Bolşevik Devrimi ve 1949 Çin Komünist Devrimi gibi büyük devrimlerle ortaya çıkan ideolojiler en temel anlamda bir grubun inanç sistemi olarak tanımlanabilir. Türk Dil Kurumu (TDK, 2013) ise ideolojiyi, siyasal veya toplumsal bir öğretiyi oluşturan, bir hükümetin, bir partinin, bir grubun davranışlarına yön veren politik, hukuki, bilimsel, felsefi, dini, moral, estetik düşünceler bütünü olarak tanımlamaktadır.

Oskay’a (1952) göre ideoloji, günümüzde çoğu zaman belirli bir toplumsal düzeni yasallığa kavuşturan ve yanlış bilinç üreten hegemonik idealardan oluşan homojen (benzeşik) ve oldukça katı bir yapı olarak düşünülmektedir. İdeoloji, yeni bir toplumsal yapı kurmaya yönelik siyasal hareketlerin görüşlerini dile getiren ve yeni toplumu betimleyen “izm” olarak da betimlenebilir. İdeolojiyi belirli bir toplumsal yapı içinde insanın dış gerçekliğini kurması için gerekli işlevleri yerine

getiren başat idealar topluluğu olarak tanımlamak da olanaklıdır. Antropolojik bakış açısıyla ideoloji, evrensel bir mitler sistemi olarak kabul etmektedir. Sosyolojik bakış açısıyla bakıldığında ise ideolojiler siyasal “izm”lerle eşit sayılabilecektir.

Nicolas Poulantzas ideolojiyi, belirgin nesnel bir düzey, görece olarak bütünlüğü bulunan temsil, değer ve inançlar kümesi olarak ele almaktadır. Öte yandan Edward Shils ideolojiyi, toplumların ya da toplumsal grup ve sınıfların gereksinimlerine yanıt veren ve insanın dünyaya entelektüel bir düzen verme ihtiyacının bir ürünü ve kendi içinde tutarlı inanç sistemleri olarak yaklaşmaktadır. Marx’a göre ideoloji, topluma hükmeden ve devleti denetleyen egemen sınıfın, kolektif olarak ifade edilen biçimlenmiş düşünceleridir. Siyasi gücü görünmez kılarak kamuoyu sorgulamasından yalıtılan egemen burjuva ideolojisi, toplumsal (sınıfsal) bölünmeleri gizlemeye ve dondurmaya hizmet eder. Bunun sonucunda potansiyel olarak birbirleriyle çatışma içinde bulunan emek ve sermaye sınıfları arasında yanlış bir uzlaşma durumu meydana gelmiş olur. Marx, Manheim ve Engels’in ideolojiye bakışlarında ortaklaşan nokta ise ideolojiyi görünüşte mantıklı olan ancak esasında saklı hedefleri olan oluşturulmuş düşünceler sistemi olarak görmeleridir (Gökçe, 2009; Kızılcılık ve Erjem, 1996).

McLaren (2011, s. 303) ideoloji denilen kavramın, yalnızca komünizm, sosyalizm, anarşizm, rasyonalizm veya varoluşçuluk ile sınırlı kalmayıp, sosyal yaşamın her tarafına yayıldığını belirtmektedir. Bu anlamda ideoloji; fikir, değer ve inançlar üretilmesi ve temsil edilmesi ile bunların bireyler ve gruplar tarafından ne şekilde ifade edilip hayata geçirildiği ile ilgili bir kavramdır. Daha öz bir anlatımla ideoloji, duyu ve anlamın üretimine verilen addır. Dünyayı algılama biçimimiz ya da kendiliğinden kabul ettiğimiz bir fikir, aslında sosyal yaşamdaki güç ve anlam kesişmesinin sonucu olarak ortaya çıkmaktadır. Gelenekler, ritüeller, inanç ve değerler çoğunlukla, bireyin sosyokültürel yapı içindeki yeri hakkında yanlış fikirler üretmektedir. İdeolojiler, bu şekilde bireyin bulunduğu yeri kabullenmesini sağlayarak, eşitsiz güç ve ayrıcalık ilişkilerinin gizlenmesine hizmet etmektedir.

Eagleton (2005) ideolojinin dil ile ilgili değil söylemle ilgili bir mesele olduğunu belirtmektedir. Ona göre, bu bağlamda ideoloji kimin kime hangi amaçlarla ne söylediğine ilişkin bir mesele olarak karşımıza çıkmaktadır. Örneğin, “Britanya’da anayasal monarşi olduğunu belirtmek siyasi bir önermedir; buna karşılık söylem bazı inançlar içermeye başladığında -örneğin “...ve bu da iyi bir şeydir” gibisinden örtük bir ima taşıdığına- ideolojik bir önerme olmaktadır (akt. Olgun, 2008).

İdeolojinin hem bilinçli hem de bilinçsiz olarak kullanıldığı ileri sürülebilir. Öztürk’e (2007) göre, ideoloji, egemen sınıfın kendi sömürü mekanizmasını örtmek için kullandığı noktada bilinçli; yönetilen sınıfın, egemenin ideolojisini sanki kendisinin düşünceleriymiş gibi yadsımadan tüketmesi noktasında ise bilinçsiz bir nitelik kazanmaktadır. Bununla birlikte, hangi açıdan bakıldığında bağımsız olarak egemen sınıfın meşruiyetini sağlayan ideolojinin egemen sınıfın çıkarını toplumun bütününe çıkarıymış gibi gösterdiği de açıktır.

Uras’a (2004) göre ideoloji bireylere, egemen değerleri benimseterek onların yaşadıkları sistemle uyumlu hale gelmelerini ya da yeni uyumlu yaşam sistemleri kurmalarını sağlar. Böylece ideoloji, bireylerin içinde buldukları dünyayı hiç yadırgamadan her şeyin en doğal halinin sanki o haliymiş ve başka türlü de mümkün olamazmış gibi kabul etmelerine yarayan bir işleve sahiptir (akt. Öztürk, 2007). Örneğin, günümüzde dünyanın büyük çoğunluğunca değişmez ve kaçınılmaz gerçeklermiş gibi kabul edilen küreselleşme, serbest piyasa, yerelleşme vb. kavramların oluşumu ve dünyaya nasıl dayatıldığı incelenecek olursa egemen güçlerin ideolojilerinin nasıl alternatifsizmiş gibi gösterildiği de anlaşılacaktır.

Bu tartışmalardan da anlaşılacağı üzere ideoloji kavramına ilişkin yapılan tanımlar çeşitli dünya görüşlerine, kültürlere ve inançlara göre farklılık göstermektedir. Fakat kesin olan bir şey varsa o da bu kavramın tarihsel gelişim süreci içerisinde bireysel ve toplumsal anlamda gittikçe artan bir öneme sahip olduğu, ağırlığını durmadan artırdığıdır. Günümüzde cereyan eden birçok sosyal ve siyasal olgunun temelinde (gerek içsel gerekse dışsal anlamda) sahip olunan ideoloji ve onun benimsenmesi ya da benimsettirilmesi ve bunun doğal sonucu olarak ortaya çıkan ideolojiler savaşı yatmaktadır (Toprakkaya, 2007). Sonuç olarak ideoloji, var olan siyasal, ekonomik, toplumsal düzeni kurmaya, haklılaştırmaya, korumaya ve sürdürmeye yarayan düşünceler sistemi olarak özetlenebilir.

1.2. İdeolojik Güç ve Devlet

Leszek'e (1991) göre ideolojik güç, kaynakların paylaşılma biçimini meşrulaştırarak siyasi güce belirli yönde biçim veren, bir otorite tarafından şekillendirilen ve belirli bir fikre dayanan güçtür. İdeolojik güç, haklılaştırıcı ve kanıtlayıcı olduğu için yönetim tarafından devam ettirilir. Diğer bir anlatımla, ideolojik güç devletin siyasi ve ekonomik gücünün haklılaştırılmasına dayanak sağlayan güçtür (akt. Gökçe, 2009).

İdeolojik gücün meşru ve en etkin kullanıcısı olan devlet tarihsel süreç içerisinde farklı düşünürler tarafından farklı şekillerde tanımlanmıştır. Devletin tarihsel gelişimi de dönemsel olarak farklılıklar içermektedir. Bugünkü anlamda devletin bir kurum olarak ortaya çıkışı Platon'un (2012) tanımladığı ve bilgelerin yönetimi elinde bulundurduğu devlete göre oldukça yenidir. Alan yazında farklı noktalara vurgu yapılarak birçok devlet tanımı yapılmıştır.

Gökçe (2009), ideolojik, siyasi ve ekonomik güçlerin birleşmesiyle oluşan bir yapı olarak devleti, siyasi açıdan, yönetme gücüne sahip; ideolojik açıdan toplumsal düşünme biçimine yön veren; ekonomik açıdan da, üretim ilişkilerini düzenleyen, toplumsal yaşamı ve onun kurumlarını yöneten, onlara düşünsel biçim kazandırarak yönlendiren ve kaynakları dağıtma yeteneğine sahip kurumlaşmış güç olarak tanımlamıştır.

Dursun'a (2012, 148) göre, en genel anlamda devlet, bir grup insanın diğerleri üzerindeki egemenlik ilişkisinden ibarettir. Buradaki ilişki meşru cebir araçlarıyla desteklenen bir egemenlik ilişkisidir. Devlet denilen siyasal toplulukta bir tarafta meşru cebir kullanma araçlarına sahip egemen statüde bir grup bulunurken, diğer tarafta egemenlerin otoritesine itaat eden geniş bir kitle bulunmaktadır.

Devlet; eğitim, aile, hukuk, sağlık, güvenlik gibi toplumsal kurumlar yoluyla kendisine siyasi, ideolojik ve ekonomik alanlarda negatif entropi sağlamakta ve varlığını böylelikle sürdürmektedir. Devlet, gücünü siyasi, ekonomik ve ideolojik güç sistemleri ve kurumları oluşturarak sağlamaktadır. Bunu yapmak için toplumsal sistemi kendine ideolojik, siyasi ve ekonomik güç sağlayacak biçimde düzenlemektedir. Bu süreçte, toplumsal sistemin sahip olduğu bilgi, beceri ve deneyimleri, başka bir anlatımla kültürü, korumak ve gelecek kuşaklara aktarmak amacıyla aile, eğitim, din, hukuk, sağlık, piyasa ve güvenlik gibi tüm toplumsal kurumları siyasal kimlik kazandırarak yönetmektedir (Gökçe, 2009, 35–36).

Poulantzas (1980), devletin salt bir kuvvet aygıtı değil, aynı zamanda "hegemonyanın örgütleyicisi" olduğunu belirtmektedir. Bu anlamda, çoğu kez, tüm toplumsal kurumlar üzerinde diktatörce bir egemenlik olarak anlaşılan devlet kavramının yeniden gözden geçirilmesi gerekmektedir. Siyasal egemenliğin kendisi, tek başına fizik baskıyla gerçekleştirilemez. Bu noktada ideolojinin kesin ve doğrudan devreye girmesi gerekmektedir. (akt. Gümü, 2006). Bir diğer anlatımla,

yalnızca meşru olarak zor kullanma yetkisini elinde bulundurması egemenliğin doğasını açıklamakta yetersiz kalmaktadır. Devletin gücünün asıl kaynağını üretilen ideoloji oluşturmaktadır.

Kapani'ye (2012, 38) göre, devlet sadece ülke, insan topluluğu, iktidar, siyasal ve hukuki düzen ya da bunların bir toplamı veya sentezi olarak ele alınamaz. Devlet, bunların ötesinde gözle görülemeyen, elle tutulamayan soyut bir kavramdır. Bazı realist sosyal bilimcilerin sıkça tekrarladıkları, “devleti şimdiye kadar gören olmamıştır” sözü, her şeyden önce bu gerçeği ifade etmektedir. Bu anlamda, devletin sadece kavramsal geçerliğe sahip bir düşünce ürünü olduğu dile getirilebilir.

Bu tartışmalardan hareketle devletin temel itici gücünü ideolojiden aldığı söylemek yanlış olmayacaktır. Bireyler ideolojiler yoluyla devlete sadık kalmakta ve devletin varlığını sürdürmesine hizmet etmektedir. Örneğin, Türkiye’de askerlik görevi “vatani görev” olarak kutsanmakta ve böylece devletin dış tehditlere karşı korunmasını sağlayan zorunlu askerlik uygulaması sürdürülebilmektedir. Benzer biçimde eğitim görmek ya da yaygın tabiriyle “okumak” da hemen tüm toplumlarca yüceltilen bir davranıştır. Böylelikle devletin gereksinim duyduğu insan kaynağının eğitim aracılığıyla üretilmesi sürdürülebilmektedir. Amerika Birleşik Devletleri’nde özel mülkiyetin ve vergi verme görevinin adeta kutsanması da ideolojiler yoluyla var olan düzenin korunmasına hizmet etmektedir. Benzer biçimde evrensel olarak hukukun “üstünlüğü” kabulü sayesinde de devletin kuralları tartışmaya kapatılmaktadır. Görüldüğü gibi devlet, varlığını meşru kılmak ve sürdürmek için ideolojiye gereksinim duymaktadır.

1.3. İdeolojik Güç ve Eğitim

Eğitim geçmişten günümüze, çok çeşitli açılardan tanımlanan bir kavramdır. Eski dönemlerde yapılan tanımlar, genellikle soyut bir bakış açısıyla sınırlı kalmıştır. Toplumsal mücadelelerin egemen olduğu modern dönemlerde ise, eğitim kavramının tanımlanmasında toplumsal ve siyasal koşullar belirleyici olmuştur. Başlangıçta eğitim; bilinç, yeti, haz, zihin gibi daha çok felsefi ve psikolojik kavramlarla tanımlanırken, sonraları bu kavramların yerini toplumsallaşma, kültürlenme, ideoloji, siyasal iktidar ve toplumsal sınıf gibi kavramlar almıştır (İnal, 2004, 35). Tanımlamalardaki böylesi bir değişim, başlangıçta bireyden yola çıkarak yapılan tanımların sonraları toplumdan yola çıkarak yapıldığını göstermektedir.

Eğitim, bireyi toplumun bilgi, değer ve davranış ilkelerine göre biçimlendirmeyi hedeflediği gibi, eğitimin kendisi de, toplumda ağırlıklı olan düşünce doğrultusunda biçimlenmekte ve gelişmektedir (Kaygısız, 1997). Eğitilmiş insan, var olan dünya ile uyumlulaştırılmış insandır. Böylesi bir anlayış egemenlerin amaçlarına uygundur. Çünkü onların huzuru insanların, egemenlerin yaratmış olduğu dünyaya ne ölçüde uyduklarına ve bu dünyayı ne kadar az sorguladıklarına bağlıdır (Freire, 2013). Alan yazındaki eğitim tanımlarının büyük bir çoğunluğu eğitimin bireylerin topluma uyumunu sağlama işlevine vurgu yapmaktadır. Böylesi bir yaklaşım, toplumu, sistemi ve egemen düzenin devamlılığını önceleyen bir nitelik göstermektedir.

Yakın zamana kadar eğitim, eğitimcilerin büyük çoğunluğunca kabul gören biçimde, bireyin davranışlarında kasıtlı olarak istedik yönde değişiklik oluşturma süreci olarak tanımlanmıştır (Ertürk, 1993). Böylesi bir yaklaşım aslında eğitimin işlevine ilişkin öngörüsünü içinde barındırmaktadır. Bireyin davranışını istedik biçimde değiştirmek, isteyen kim olacağı sorusunu gündeme getirmektedir. Bu noktada “isteyen” devlet ve devleti yönetme erkini elinde bulunduran egemenlerdir. Bu anlayış eğitim sistemlerinin genel amaçlarından ders içeriklerine kadar yansımıştır.

Sağ (2003), eğitimin toplumsal değişimle ilgili iki ana işlevi olduğunu belirtmektedir. Bunlar eğitimin tutucu ve toplumsal değişimi hazırlayıcı işlevleridir. Eğitim, tutucu işleviyle, var olan kültürü korur ve bireyi “yabancı otlardan” geri tutar. Toplumsal değişimi hazırlayıcı işleviyle ise toplumsal değişimi gerçekleştirecek bireyler yetiştirir.

Eğitimin birtakım toplumsal kurumlar tarafından bazı amaçlara ulaşmada bir araç olarak kullanılabilirdiği ve buna göre bir içerik kazandığı ileri sürülmektedir (İnal, 2004). Diğer bir anlatımla, eğitim sadece bilgi, mutluluk, iyilik gibi amaçlardan çok belli bir bağlam içinde yapılan bir bilgi aktarma etkinliği olarak birtakım yapıların etkisi altında biçimlenen bir kurumdur. Bu yapılardan en önemlisi devlettir.

Eğitime ilişkin eleştirilerin önemli bir kısmı, eğitimin ideolojinin bir aracı olduğu noktasında yapılmaktadır. Bu bakış açısına göre, devlet ideolojisi, eğitim kurumlarında bireyleri kontrol etmekte, gözlemlemekte, baskı altında tutmakta, disipline etmekte ve siyasal iktidarla uyumlulaştırmaktadır. Devlet, eğitim kurumlarında ideolojiyi toplumsal kültürün, simgelerin, kavramların, dilin ve günlük hayatın içerisine kurucu, koruyucu ve toplumu düzenleyici bir araç olarak yerleştirmektedir (Çetin, 2001). Devlet egemen ideolojiyi benimsetmek üzere, öğretmen yetiştirmeye, ders kitaplarının hazırlanmasına, eğitim ortamlarının oluşturulmasına, tören ve kutlamaların yapılmasına ve bunun gibi birçok noktaya müdahale etmektedir.

Devlet, meşruiyetini toplumsal alanda sürekli hale dönüştürmek için ideoloji ve eğitim gibi araçları kullanmaktadır. Eğitim, ideoloji aracılığıyla kendi ilkelerini topluma dayatmak isteyen siyasal iktidara bu dayatmanın kurumsal zeminini sunmaktadır. Toplumsal birlik, bütünlük ve uyum ideoloji ve eğitim kurumlarıyla gerçekleşmektedir. Birlik, bütünlük ve uyum siyasal iktidara bütüncül bir iktidar alanı meydana getirdiği için önem arz etmektedir. Bu noktada ideoloji ve eğitim, toplumu kontrol etmenin birer aracına dönüşmüş olmaktadır (Çetin, 2001). Birlik, bütünlük ve uyumu sağlama çabası var olan toplumsal, siyasal ve ekonomik düzenin olduğu gibi devam etmesine hizmet ettiğinden siyasal iktidarlar bir bakıma ideoloji ve eğitim aracılığıyla konumlarını güçlendirmektedirler.

Eğitimin, devlet, siyasal iktidarlar ve egemen güçlerle bağımlı tartışırken öğretmen, program, okul ve bunun gibi sistemin devamlılığının sağlanmasında önemli görevler üstlenen etkenleri de sorgulamak gerekmektedir. Özellikle, teknik bilgi ile donanıp bütünden habersiz bir şekilde belirli bir alanda icra edilen bir meslek durumuna gelmiş olan öğretmenliğin ideolojik güç ve eğitim konusunun tartışıldığı bir çalışmada değerlendirilmesi kaçınılmazdır. Yanı sıra, zorunlu eğitim uygulamasıyla tüm bireylerin yaşamlarının bir döneminde devam etmek durumunda oldukları “okul” olgusunun da tartışılması gerekmektedir.

Modern okul sistemini meşrulaştıran ilkelerin, büyük ölçüde liberal ideoloji anlayışı tarafından şekillendirildiği öne sürülebilir. Bu anlayışa göre, çocuklar hangi toplumsal sınıftan geldiğine bakılmaksızın, eğitim hakkına ve öğrenim görme olanağına sahiptir ve yetenekleri ve başarıları ölçüsünde bu sistemden sınırlama olmaksızın yararlanabilirler. Eğitim süreci sonunda çocuklar hem iyi bir yurttaş hem de yetenekleri doğrultusunda bir meslek sahibi olurlar. Modern toplumda bireyler, kendilerini geliştirmek için gereksinim duydukları bilgileri ve becerileri okulda edinirken, toplumsal işbölümünün sürebilmesi için gerekli insan kaynağı da eğitim aracılığıyla sağlanır. Üstelik herkes bu alış veriş sürecine katılmada özgürdür ve eşit koşullara sahiptir (Şahin, 2004). Okula işlevsel perspektiften bakan ve liberal ideolojiyi yansıtan bu okul anlayışının yanında okulun başka işlevleri olmadığını ileri sürmek de olanaklı görünmemektedir.

Okulu eleştirenlerse, eleştirilerinin kaynağına devlet, ideoloji ve eğitim ilişkisini koymaktadır. Yapıcı'ya (2004) göre, okullarda ideolojik yapılanma çoğunlukla, okulun dersleri ve öğretmenleri

aracılığıyla yürütülmektedir. İdeolojik yapılanmadaki birincil güç ise öğretmenlerdir. Özellikle az gelişmiş toplumlarda öğretmene yüklenen toplumsal rol ve verilen dokunulmazlık, onu daha güçlü ve etkili bir otorite haline getirmektedir. Okula başlayan her çocuk, okula bile gelmeden önce, öğretmenin karşı konulamaz otoritesi ve statüsünden haberdar olmaktadır. Öğretmen, güçlü, her şeyi bilen ve sözünden çıkılmaması gereken, otoritesi sarsılamayacak bir güç odağıdır. Çocuğun küçük yaşlarda karşı karşıya kaldığı bu otoriteden etkilenmesi ve ona göre şekillenmesi kaçınılmazdır. Başkaya (2013), okulda öğretmenin, devleti, otoriteyi temsil ettiğini belirtmektedir. Bu yönüyle öğretmen-öğrenci arasındaki ilişki, otorite ve otoriteye maruz olan ilişkisi olarak tanımlanabilir. Öğrenci öğretmene itaat etmediğinde, devlete karşı gelmiş sayılıp cezalandırılmaktadır. Bu yönüyle aslında okullarda eğitimden çok disipline etme, uyumlaştırma, hizaya getirme öncelenmektedir. Sonuç itibarıyla öğrencinin gizil yaratıcılığı geliştirilmekten çok bastırılmaktadır.

Oysa öğretmenin öğrenciye her şeyden önce birey olmayı ve sorumluluk almayı öğretmesi gerekmektedir. Her bir öğrenci kendi öğrenmesinin sorumluluğunu almayı öğrenebilmeli, bunun için de öncelikle öğretmeninden bu konuda destek görmelidir. Var olan durumda devletin temsilcisi olarak bir otorite figürü olan öğretmenin öğrenciye itaat etmek, sessiz kalmak, karşı gelmemek gibi davranışlardan başka öğreteceği çok fazla bir şey olmayacaktır. Oysa çağdaş bir toplum olma yolunda ilerleyebilmek için soru soran, işlerin işleyiş biçimini sorgulayan ve işleri daha iyi yapmak için öneriler getiren, hayatı kolaylaştırmak için fikirleri olan yeni nesillere gereksinim duyulmaktadır. Bu noktada öğretmen, öğrencilerini sabırla dinlemeli, onların düşüncelerine önem vermeli, sorun çıkan durumlarda sorgulamaya kendisinden başlayacak erdemi gösterebilmelidir.

Yapıcı (2004), ideolojik yapılandırmadaki ikinci boyutun ise dersler olduğunu ileri sürmektedir. Aslında bütün dersler, bireyin bilişsel, duyuşsal ve fiziksel olarak kendisini gerçekleştireceği bir felsefe ile donatılmış gözükmektedir. Derslerin hedefleri son derece analitik ve demokratik bir atmosferi çağrıştırmaktadır. Oysa derslerin işleniş biçiminden, öğretmen-öğrenci iletişimine kadar bütün süreçlerde öğretmen buyurucu ve dikte ettirici bir konumda bulunmaktadır. Bu süreçte çocuğun kendisine sunulanı reddetmeye hatta tartışmaya bile olanağı bulunmamaktadır. Althusser'e (1989) göre okul, tüm toplumsal sınıfların çocuklarını anaokulundan başlayarak almakta ve çocuğun etkilere en açık olduğu çağda yıllar boyunca egemen ideolojiyle kaplanmış dil, edebiyat, hesap gibi becerileri ya da ahlak, felsefe, yurttaşlık eğitimi gibi katkısız egemen ideolojiyi tekrarlaya tekrarlaya çocukların zihinlerine yerleştirmektedir. İşçiler ve köylülerin çocukları on altıncı yılın sonuna doğru üretim sistemine dahil olmaktadır. Öğrenim görmeye devam edebilen küçük bir kesim birkaç yıldan sonra kendisini küçük ve orta teknisyenler, beyaz yakalı işçiler, küçük ve orta devlet memurları ve her türlü küçük burjuva tabakaları olarak bulmaktadır. Bu öğrencilerden son bir bölümü zirveye ulaşmakta ve ya aydınlara özgü yarı işsizliğe düşmekte ya da yeni sömürü görevlileri olmaktadır (akt. İnal, 2004, 71). Althusser'in okulun işlevine ilişkin yaptığı bu betimleme ne kadar karamsar görünse de aslında gerçeğin önemli bir yönünü yansıtmaktadır.

Mclaren (1988), okulda ideolojinin kültürel kodları öğrenciye sunmasının aslında yadsınmaması gerektiğini belirtmektedir. Yazara göre bu noktada sorumluluk öğretmene düşmektedir. Öğretmen sürekli olarak bu kodları sorgulamalıdır. Var olan durumda öğretmenlerin çoğunun ideolojiyle aktarılmak istenilen kültürel kodları sorgulamak şöyle dursun bu kodları olduğu gibi benimsediği görülmektedir. Çünkü böylece, öğretmen kendisine otoriter bir konum elde edebilmektedir.

Ancak belirtmek gerekir ki, yukarıda betimlenenin aksine, günümüzde hem dünyada hem de Türkiye'de öğrencilerin öğretmen algısı değişim geçirmektedir. Artık salt öğretmen otoritesine dayalı ideoloji aktarımı olanaklı görünmemektedir. Disipline edici anlayıştan daha demokratik bir anlayışa geçişin yaşandığı bu dönemde öğretmen ancak model olma yoluyla ideolojinin temsilcisi olabilecektir.

TARTIŞMA ve SONUÇ

Rousseau (2007, 11), insanın ne canlıların ne de eşyanın ilk haliyle kalmasına izin vermediğini belirtmektedir. Ona göre insan her şeyi değiştirmek istemekte, toprağa, ağaçlara, iklimlere ve mevsimlere müdahale etmekle kalmamakta kendi cinsini de şekillendirme ve ona biçim verme çabasına girmektedir. Herhalde Rousseau'nun bahsettiği bu çabanın en somut göstergesini eğitim kurumu ve eğitim yoluyla aktarılacak istenen ideolojiler oluşturmaktadır.

İdeolojilerin, insanla birlikte var olduğu ileri sürülebilir. Ancak ideoloji kavramının günümüzdeki anlamıyla kullanımı ve insanlığın bilinç haritasında yerini alması aydınlanma sonrasındaki döneme denk gelmektedir. Temel olarak ideoloji insan topluluklarının yaşayışlarına yön veren fikirleri ifade etmektedir. İdeolojinin eleştirisi ise nasıl oluştuğu ve neye hizmet ettiği noktasında yapılmaktadır. Bu eleştiriler ideoloji kavramına, sınıfsal bir anlam kazandırmış ve ideoloji bilinç çarpıtması (yanlış bilinç) olarak ifade edilmiştir. Bu anlamıyla ideoloji, egemen sınıfın oluşturduğu toplumsal, siyasal ve ekonomik düzeni devam ettirmeye hizmet eden fikirler olarak kendini göstermektedir. Devlet bu fikirleri eğitim yoluyla toplumun tüm üyelerine aktarmakta ve kendi sınıfsal düzenini yeniden üretmektedir.

İdeolojilerin önerdiği ideal insan tipi oluşturulurken ağırlıklı olarak eğitim işe koşulmaktadır (Gutek, 2011, 163). Bu anlamda eğitim, devletin yurttaşlarını istediği yönde yetiştirmek üzere kullandığı ve vazgeçemediği bir araç haline gelmiştir. Öyle ki, artık zorunlu eğitim sürelerinin uzunluğu gelişmişlik göstergesi sayılmaktadır. Bunun da ötesinde yaşam boyu eğitim ve her yerde eğitim gibi kavramlarla eğitimin bireyin yaşamının her alanına nüfuz etmesi sağlanmaktadır. Tüm bu süreçte devlet, daha doğrusu devleti yönetme erkini elinde bulunduran siyasal iktidar, kendi varlığını meşrulaştıracak ideolojiyi eğitim alanlarına aktarmaktadır. Bireyler var olan düzeni kabul etmeyi, bu düzene uymayı ve bu düzeni sürdürmeyi eğitim sürecinde öğrenmektedir.

Althusser (2002), eğitimin örtük işlevinin egemenlerin emek-gücü gereksinimini karşılamak ve yeniden üretmek olduğunu ileri sürmektedir. Bu noktada eğitim öğrencileri yetenekleri doğrultusunda üretimin çeşitli aşamaları için yetiştirmektedir. Bu yetiştirme süreci birçok bakımdan yalnızca teknik düzeydedir ve aslında sorgulamaya kapalıdır. Bu süreçte öğrenci çok fazla konuda ama yüzeysel olarak bilgi sahibi olmaktadır (s. 22–23). Açıkça belirtmek gerekir ki, Türkiye’de günümüzdeki uygulamalarda bu iddiayı haklılaştıracak örnekler rastlamak oldukça mümkündür. Öğrencinin günlük hayatta işine yaramayacak konuların ısrarla müfredatta tutulması, aşırı ders çeşitliliği ve yükü, derslerde çok fazla konu ele alınması ve bunların yüzeysel geçilmesi, sanat, spor, beceri derslerinin saatlerinin azaltılması ya da bu derslerin değersizleştirilmesi ve benzeri uygulamalar bu duruma örnek olarak verilebilir.

Siyasal iktidarların değişmesiyle eğitimin içeriği, biçimi ve temelleri de kısmen ya da tamamen değişebilmektedir. Örneğin, İslam devrimi öncesi ve sonrası İran eğitiminde bu durumu gözlemlemek olanaklıdır. İslam devrimi öncesi laik vatandaşlar yetiştiren İran, devrim sonrasında dindar vatandaşlar yetiştirmeye odaklanmıştır. Benzer biçimde, Sovyetler Birliği'nin dağılmasıyla birlikte Rusya Federasyonu'na geçiş döneminde eğitim sisteminin de liberalleştiğini ileri sürmek yanlış olmayacaktır.

Eğitim aracılığıyla aktarılan ideolojiyi yalnızca ulus devletlerin vatandaşını etkileme çabası olarak görmek, aslında büyük fotoğrafı gözden kaçırmak anlamına gelecektir. Özellikle küreselleşmenin yoğun baskısını hisseden gelişmiş ve gelişmekte olan ülkelerdeki eğitim sistemlerinin daha çok küresel egemenlerin ideolojilerini aktarmakta olduğu ileri sürülebilir. OECD, IMF, Dünya Bankası, Avrupa Birliği gibi yapılanmalar yardımıyla eğitim sistemleri küresel ideolojileri dayatmak üzere baskı altına alınmaktadır. Yirmi birinci yüzyılın yeni eğilimleri olarak

gösterilen küreselleşme, çok dilli ve çok kültürlü yapı, hayat boyu eğitim (Oktay, 2010, 5–8), özelleşme, yerelleşme ve bunun gibi kavramlar egemen güçlerce tüm dünyaya ihraç edilmeye çalışılmaktadır. Bu durum ulusal kimliklerin giderek silinmesine ve küresel hegemonyanın daha da güçlenmesine hizmet ediyor görünmektedir.

Eğitimin egemenlerin ideolojilerine hizmet eden bir araca dönüştürülmesiyle aslında ideal olarak eğitimden beklenen ürünleri elde etmek de olanaksızlaşmaktadır. Bireyin doğuştan getirdiği gizil güçlerini ortaya çıkarma ve bunları yeteneğe dönüştürme ideali yerini bireyin sivriliklerini giderme çabasına bırakmaktadır. Oysa eğitimin amacı her bir bireyin insan olarak mutlu olabileceği bir bilince erişmesini ve yeteneklerini keşfederek üretken ve yararlı bir birey olmasını sağlamak olmalıdır. Böylece bireysel ve toplumsal amaçlar uzlaştırılmış olacaktır.

Var olan durumda öğretmen ve öğrenci ilişkisi öğretmenin “boş kaplar” olan öğrencilerin kaplarını doldurmasına dayalıdır. Bu süreçte öğrenci ne kadar uysalsa o düzeyde “iyi öğrenci” sayılmaktadır (Freire, 2013, 55–56). Esasında böylesi bir anlayış sanayi devrimi sonrası toplumları için geçerli bir bakış açısı olabilecektir. Çünkü o dönemde geniş kitlelerin makineleri doğru biçimde çalıştırmaları gereken bir üretim sistemi içinde yer aldıkları fabrikalar dönemi olarak görülebilir. Oysa yirmi birinci yüzyılda gelişme, ancak her bireyin özgün katkısının önemsendiği ve inovasyon fikirlerinin gelişmenin itici gücü olduğu bir anlayışla olanaklı görünmektedir. Bu noktada öğretmenin rolü boş kaplara bilgiyi aktarmaktan çok öğrenciyi, kabını özgün ürünleriyle doldurması için yöreklendirmek olmalıdır.

Var olan durumda eğitim sistemlerinde öğrencilere genellikle tek yönlü ideolojik bir aktarım yapılmaktadır. Örneğin, tüm bir insanlığın entelektüel birikimi salt Yunan felsefesine dayandırılmak istenmekte, bunun dışındaki görüşler itibarsızlaştırılmaktadır. Bilimsel bilgi ve önemli icatlar Batı medeniyetinin ürünü olarak gösterilmektedir (Conner, 2012). Daha yerel bakıldığında, kimi ülkelerde tüm eğitim dini referanslara dayandırılırken kimilerinde din özellikle dışlanmaktadır. Böylesi yönlendirmeler birbirini anlayamayan, anlaşılamayan, birbirine karşı tahammülsüz uluslar ve bireyler meydana getirmektedir.

Sonuç olarak, devletin eğitim sürecinde bireye aktardığı ideoloji yoluyla kendi varlığının devamını sağlaması bir yandan bireyi iyi bir yurttaş haline dönüştürmek üzere toplum adına önemli bir işlev görürken bir yandan da bireyi kısıtlamakta, bireysel özgürlüklerin önüne çeşitli engeller koymaktadır. Bu noktada yapılması gereken, toplumsal düzeni kurup sürdürürken bireyin özgürlüklerini de eş zamanlı olarak garanti altına almak olmalıdır. Bireysel farklılıkları daha fazla dikkate alan, bireyi sistemin çarklarına ezdirmeyen, her bir öğrenciyi tek ve biricik bir değer olarak kabul eden bir eğitim sistemi, hem toplumsal düzenin sağlıklı biçimde devamını sağlayabilecek hem de bireyin kişi haklarını mümkün olduğunca özgür olarak kullanmasına hizmet edebilecektir. Böylelikle aşırı ideolojik yüklemenin neden olduğu tek tipleşme, yaratıcılığın ve girişimciliğin azalması gibi sorunların da önüne geçilebileceği düşünülmektedir.

KAYNAKÇA

- Althusser, L. (2002). *İdeoloji ve Devletin İdeolojik Aygıtları*. (Çev. Y. Alp ve M. Özışık). İstanbul: İletişim Yayınları.
- Başkaya, F. (2012). Eğitim Neye Yarar? http://www.ozguruniversite.org/index.php?option=com_content&view=article&id=456:etim-neye-yarar-&catid=12:guenluek&Itemid=8 adresinden 3 Eylül 2013 tarihinde alınmıştır.

- Conner, C. D. (2012). *Halkın Bilim Tarihi, Madenciler, Ebeler ve Basit Tamirciler*. (Çev. Z. Ç. Kanburoğlu). Ankara: TÜBİTAK Yayınları.
- Çetin, H. (2001). Devlet, İdeoloji ve Eğitim. *Cumhuriyet Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*. 25 (2), 201–211.
- Dursun, D. (2012). *Siyaset Bilimi*. İstanbul: Beta Yayınları.
- Ertürk, S. (1993). *Eğitimde Program Geliştirme*. Ankara: Meteksan Matbaacılık.
- Freire, P. (2013). *Ezilenlerin Pedagojisi*. (Çev. D. Hatatoğlu ve E. Özbek). İstanbul: Ayrıntı Yayınları.
- Gökçe, F. (2009). *Devlet ve Eğitim*. Ankara: Pegem A Yayınları.
- Guttek, G. L. (2011). *Eğitime Felsefi ve İdeolojik Yaklaşımlar*. (Çev. N. Kale). Ankara: Ütopya Yayınevi.
- Gümüş, A. (2006). *Politik Eğitim: Toplumsal Bir Sorun Olarak Şiddet Sempozyumu Bildiri Kitabı*. (s. 257–268). Ankara: Eğitim-Sen Yayınları.
- Illich, I. (2012). *Okulsuz Toplum*. (Çev. M. Özay). İstanbul: Şule Yayınları.
- İnal, K. (2004). *Eğitim ve İktidar: Türkiye’de Ders Kitaplarında Demokratik ve Milliyetçi Değerler*. Ankara: Ütopya Yayınları.
- Kapani, M. (2012). *Politika Bilimine Giriş*. Ankara: Bilgi Yayınları.
- Kaygısız, İ. (1997). Eğitim Felsefesi ve Türk Eğitim Sisteminin Felsefi Temelleri. *Eğitim ve Yaşam*. 8, 5–15.
- Kızılcılık, S. ve Erjem, Y. (1996). *Açıklamalı Sosyoloji Sözlüğü*. İzmir: Saray Kitabevi.
- Mardin, Ş. (2004). *İdeoloji*. İstanbul: İletişim Yayınları.
- Mclaren, P. L. (1988). On Ideology and Education: Critical Pedagogy and the Politics of Empowerment. *Social Text*. 19/20, 153–185.
- Mclaren, P. (2011). *Okullarda Yaşam Eleştirel Pedagojiye Giriş*. (Çev. Ed. M. Y. Eryaman ve H. Arslan). Ankara: Anı Yayıncılık.
- Olgun, C. K. (2008). Marx’ta İdeoloji Kavramı. *Sosyoloji Notları*. 3–12.
- Oktay, A. (2010). 21. Yüzyılda Yeni Eğilimler. O. Oğuz, A. Oktay ve H. Ayhan (Editörler). *21. Yüzyılda Eğitim ve Türk Eğitim Sistemi*. (s. 1–19). Ankara: Pegem Yayınları.
- Oskay, Ü. (1952). Popüler Kültür Açısından “İdeoloji” Kavramına İlişkin Yeni Yaklaşımlar. *Ankara Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi Dergisi*. 35 (1), 197–253.
- Öztürk, C. (2007). Marksizm’de İdeoloji Tartışmaları. *Sosyoloji Notları*. 64–73.
- Platon (2012). *Devlet* (Çev. N. Akbıyık). İstanbul: Lacivert Yayıncılık.
- Rousseau, J. J. (2007). *Emile, bir çocuk büyüyor* (Çev. Ü. Akagündüz). İstanbul: Selis Kitaplar.
- Sağ, V. (2003). Toplumsal Değişim ve Eğitim Üzerine. *Cumhuriyet Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*. 27 (1), 11–25.
- Spring, J. (2010). *Özgür Eğitim*. (Çev. A. Emekçi). İstanbul: Ayrıntı Yayınları.
- Şahin, Ö. (2004). Althusser’de Devlet, İdeoloji ve Eğitim. *Eğitim, Bilim, Toplum*. 2 (6), 84–95.
- TDK. Güncel Türkçe Sözlük. <http://tdk.gov.tr/TDKSOZLUK> adresinden 3 Eylül 2009 tarihinde alınmıştır.
- Toprakkaya, A. (2007). İdeoloji Kavramının Tarihsel Gelişim Sürecine Kısa Bir Bakış. *Erzincan Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi*. (11) 1–2, 163–180.
- Yapıcı, M. (2004). İdeoloji ve Eğitim. *Uluslar Arası İnsan Bilimleri Dergisi*. (1) 1, 2–8.